

SZIPŐCZ JUDIT

A kőszegi nemezgyár múltja, jelene, jövője a 21. század tükrében

A kőszegi posztós céhek, a kőszegi textilipar előzményei

Kőszeg a 19. század második felében elkerülte a kapitalista fejlődés. A Semmeringbahn (1853) és a Déli-vasút sopron–kanizsai vonalának megépítésekor (1865) e két vasútvonal holtágába szorult a város, amely korábban az Adria és a Bécsi-medence között folyó tranzitkereskedelem egyik átvezető állomása volt. Megszűnt a tőkebeáramlás, nem volt komolyabb ipari beruházó kedv, így a kőszegi manufaktúraalapítások a 20. század elejére tolódtak át. Az egykor nagyon gazdag kőszegi céhes iparból a feudális társadalmi válságot tulajdonképpen csak a textilipar élte túl. Erre támaszkodva jöttek létre a kőszegi textilüzemek.¹ A nagyipar megjelenése előtti elszigeteltséget nagyban oldotta a város gazdag céhes ipara. A történeti Vasvármegye egyetlen szabad királyi városában az első céh 1504-ben alakult, ezt követően még 54 működött az évszázadok során.²

Nincs az az iparág, amely itt művelőre ne talált volna. Kőszeg falai között nagy számmal éltek szeg- és szerkovácsok, tűcsinálók, szűcsök, tímárok, gerencserek, szappanosok, csizmadiák, sarkantyúkészítők, kolompárok, gombkötők, puskaművesek, süveggyártók és szűrszabók. Sőt éltek

itt harang- s orgonakészítők, körzőcsinálók, kesztyűsök, rizspor- és parókakészítők is. A kézművesek a céhek korában világlátott emberek, akik közül sokan mint segédek vándorlásuk ideje alatt Németországban, sőt Belgiumban is megfordultak. Külföldi iparosoknál tanulva magukkal hozták a finom formaérzékét, az ipari technikát és általában a felvilágosodottság szellemét, a polgári öntudatot.

A 17. századtól kezdve a többi iparos közül – számban, tekintélyben és jómódban – a híres kőszegi posztósok tűntek ki leginkább. Termékük keresett cikk volt a dunántúli vásárokon. A 19. század első felében beköszöntött a gőz és gép korszaka, ami nagy lendületet adott az ipari fejlődésnek, elsősorban a gyáriparnak, amely a nagyban való gyártás előnyeit felhasználva kizárólagos uralomra tett szert, és lassacskán elsorvasztotta a kisipart.

A kőszegi posztóipar sem kerülte el sorát, de végül nagy erőfeszítések árán, a modern technika vívmányait felhasználva, 1845-ben 800 darab részvény kibocsátásával Ertl János városbíró indítványára elhatározták a kőszegi posztógyár megalapítását, hogy ezzel is javítsanak a város közgazdasági viszonyain és emeljék annak forgalmát. Még ugyanebben az évben hozálattak a modern gyár építéséhez a Pulverstampf-réten. Biztató eredménnyel kecsgettette az érdekelteket Kossuth Lajos és társainak a hazai ipar védelmére megindított hazafias propagandája és a különféle „iparvédő egyesületek” keletkezése is.

A vállalat még meg sem izmosodott, máris szomorú válság elé nézett, amikor

1 Rusvay Lajos: Még egyszer a magyarországi lengyel menekültekről. = Honismeret, 1981. 9. évf. 3. sz. 55–56. p. Takáts Géza: Mozaikok a Lakástextil Vállalat Kőszegi Bútorszövetgyárának életéből. 1928–1977. Kőszeg, 1979.

2 <https://www.kvmkl.hu/allando-kiallitasok/kis-mesterségek> (Megtekintve: 2024. augusztus. 31.)

1848-ban kitört a forradalom. Alig harminc évvel később, 1879-ben [sic!]³, kellő forgótőke hiányában beszüntette működését. Mindezt elsősorban az osztrák kormánynak a magyar vállalattal szemben tanúsított szűkkeblősége s Rohonczy Ignác császári hadi biztoshoz intézett tiltó parancsa okozta, miszerint a gyár büntetés terhe alatt posztót a magyar felkelőknek nem szállíthat. A polgárságnak az a törekvése, hogy a gyárat újraindítsa, dugába dőlt. Gazdag felszerelését, gépeit 1859-ben potom áron eladták.

A kőszegi posztósok azzal is igyekeztek a haladó kor szellemével lépést tartani, hogy tökéletesítették ipari technikájukat és egész üzemi berendezésüket a modernebb szövőszékek, valamint a második közös kalló⁴ felállításával, új helyszínen, a mostani nemezgyár területéhez tartozó alacsony épületben. Kellő anyagi erő hiánya miatt azonban a mindinkább előtörő nagyipari termeléssel sem mennyiség, sem minőség, sem ár tekintetében nem tudtak lépést tartani. 1885-ben Bieberauer Vilmos, Schmidt Mihály s Gabriel József mint utolsó művelői ennek a valamikor nagy jelentőségű iparágaknak, még részt vettek gyártmányaikkal az 1885-ös budapesti ipari kiállításon, ahol aranyérmert nyertek munkájukkal. Hét évvel később azonban a kőszegi posztósok kézműipara teljesen megszűnt.

3 Lázár Károly Fejezetek a kőszegi textilipar történetéből című tanulmányában a megszűnés időpontját 1852-re teszi. Ezt követően malomként, 1876–1920-ig laktanyaként használták az épületet. 1923-tól Sisakgyár, 1930-tól Tanítóképző Intézet működött a falai között, majd 1947-ben végleg elbontották.

4 Kalló, kallómalom: a gyapjúsövet anyagok nedves állapotban való mechanikai tömörítésére szolgáló, vízi energiával működő gép, amely a vízikerek forgó mozgását egy erős emelő, lendítő karokkal felszerelt tüskés főtengely segítségével súlyos ütőfejek ritmikus felemelésére, illetve leejtésére hasznosította.

1896-ban a régi kalló helyén nemezgyár létesült, amely nemezt, fezt és kalapformákat szállított a Balkánra, Kis Ázsiába, Lengyel-, Finn- és Észtországba.⁵

A nemezgyárat alapító Eisner Kamill 1923-ban Sisak- és Fémárugyár néven egy másik gyárat is alapított Kőszegen, a régi posztógyár épületében. A gyárban különféle gyapjúból nemezeléssel keményebb, tömörebb és vastagabb sisaktompokat állítottak elő további feldolgozásra, például a tűzoltóság, a rendőrség, a csendőrség, a katonaság számára, de exportra is dolgoztak. A gyár nagyüzemileg 1930-ig működött, ekkor az épületet a Tanítóképző Intézet foglalta el, majd 1947-ben végleg elbontották a komplexumot. Kisüzemileg 1940-ig néhány emberrel folyt még ezeknek a sisaktompoknak a gyártása a város egy másik épületében.⁶

Az Első Magyar Nemez-, Posztó- és Kalaptompgyár⁷ megalakulásától a ma is működő nemezgyárig

1896-ban Eisner Frigyes és Eisner Kamill testvérpáros megalapítja az egykori posztós céh helyén az Első Magyar Nemez-, Posztó- és Kalaptompgyárat.

5 [https://adt.arcanum.com/hu/online-kiadványok/Taucher Gusztáv: Kőszegi ipara Trianon előtt és után](https://adt.arcanum.com/hu/online-kiadványok/Taucher%20Gusztáv%20Kőszegi%20ipara%20Trianon%20előtt%20és%20után). In: Chernel Kálmán: *Kőszeg szab. kir. város jelene és múltja*. I–II. Szombathely, 1877–1878.; Auguszt János: *A régi kőszegi posztóipar szomorú története*. Polgári fiú- és leányiskola, Kőszeg 1928, 3. 9. 10–11. p.

6 Lázár Károly: *Fejezetek a kőszegi textilipar történetéből*. = *Magyar Textiltechnika*, 2023. 4. sz. (továbbiakban: Lázár, 2023.) 50–52. p. https://tmte.hu/wp-content/uploads/2023/11/MTT202304_50_Koszeg.pdf. (Megtekintve: 2024. augusztus. 31.)

7 Kalaptomp: a kalap alapanyagául használt, rendszerint harang formájú nemezdarab, amelyből a kalapot vasalással, mintázással, préseléssel ki-formázzák.

Az Eisner Testvérek Első Magyar Nemezgyára vízerővel működő saját villamos telepet rendezett be 1905 végén. Termékeivel 1906 nyarán, Szombathelyen az áru-minta-kiállításon is részt vett, ugyanezen év őszén a bukaresti kiállításon ezüstéremmel tüntették ki. A város is méltányolta a gazdasági életben betöltött szerepét: 1907 elején saját téglagyárából önköltségi áron nagy mennyiségű téglát bocsátott rendelkezésre munkáslakások építése céljából.

A miniszterelnökség a gyár részére 1907-ben engedélyezte a magyar korona országai egyesített címerének használatát. A nemezgyár termékeinek kétharmadát számos európai országon kívül Dél-Afrikába, Észak- és Dél-Amerikába, valamint Elő-Indiába és Kínába exportálta.⁸

1917-ben az országosan elismert, jó nevű Nemez Ipartestület átalakult, új neve Nemezgyár Részvénytársaság lett, és felvásárolta a csődbe jutott csipke- és hímzőgyárat. 1918-ban nagyobb külföldi (osztrák és svájci) tőkebevonással létrehozták az Első Magyar Nemez-, Posztó- és Fezgyár Részvénytársaságot. Az 1918. évi megalakulástól a város két ellentétes részén, de közös (bécsi) irányítás mellett működött a nemezgyár és a korábbi Első Magyar Hímzőipar Soukup és Korb gyár helyén létesült posztógyár.

Az első és a második világháború ideje alatt a Kőszegi Posztó- és Nemezgyár nagy fontossággal bírt. 1949-ben mindkét gyárat államosították, a két gyár Kőszegi Nemez- és Posztógyár Nemzeti Vállalat néven működik tovább. 1963-ban a vállalatot a Kőszegi Bútorszövetgyárral, a Soproni Szőnyeggyárral, a Szombathelyi Takarógyárral, valamint a Tatai Szőnyeggyárral egyetem-

ben a szombathelyi központú Lakástextil Vállalathoz csatolták.⁹

A nemezgyárat 1992 szeptemberében az Agropartner Holding Rt. vásárolta meg a Lakástextil Vállalattól. 1997-ben Bio-Nemez Kft. néven vált ismertté az üzem. Termékeik egy része kizárólag természetes alapanyagokból készült, 100% gyapjából, műszál hozzáadása nélkül. Ausztriában az ottani bioházakban használták fel ezt a természetes anyagot. Innen eredeztethető a bio elnevezés.¹⁰

Az 1990-es évektől fokozatosan csökken a nemez iránti kereslet. Ennek oka a műanyagok előretörése egyes iparágakban, az olcsó munkaerő révén kedvezőbb árú termékek beáramlása Ázsiából.

A 19. században épült gyár hírnevét 2016-tól Fodor Ilona és Hargitai Éva építi tovább, Multifelt Factory jogcím alatt. A cég nevében szereplő „multi” kifejezés a filc sokszínűségére enged következtetni. Fodor Ilona a Szolnoki Kereskedelmi és Gazdasági Főiskolán tanult, majd a mesterképzést a Budapesti Corvinus Egyetemen folytatta, ahol külgazdasági szakirányon közgazdaságtanból diplomázott. Ezt követően Budapesten maradt, energetikai területen, a MOL Nyrt.-nél helyezkedett el, ott dolgozott majd húsz évig közgazdászként. Régións projektmenedzserként vállalatfelvásárlásokkal foglalkozott, főleg külföldi olajvállalatok privatizációja során vezetett tárgyalásokat, adott ajánlatot és készítette elő a szerződéseket. Hargitai Évával egy családi nyaralás keretében közölt találkozott, akkor került szóba először a kőszegi nemezgyár. Éva akkoriban programtervező matematikusként egy szoftverfejlesztő konzern marketingmenedzseri feladatait látta el. A gyes alatt a webáruházában a gyár filceit

8 Harsányi László: A kőszegi zsidók – A magyarországi zsidó hitközségek monográfiái 6. Bp., 1974. 146–147. p.

9 Lázár, 2023. 50–51 p.

10 „Mozgásba jött” az önállósult Nemezgyár. = Vas Népe (továbbiakban: VN), 1995. február 24. 4. p.

értékesítette, és már korábban a gyár megvásárlásán gondolkodott.¹¹ Barátságuk mély bizalommal alakult, Éva álmát így már ketten építették tovább. Az újabb „ipari forradalmi hullám”-ot így csak a Kőszegi Nemezgyár éli túl, utolsó mohikánként képviselve az egykor virágzó Vas megyei könnyűipari ágazatot.

A Nemezgyár fennmaradásában nagy szerep jutott Ilona és Éva kreativitásának, szorgalmának, a természetes alapanyagok iránti szeretetének. Mindennek alapja nagyfokú környezettudatosságuk. Hargitai Éva sajnos 2020 májusában autóbalesetben elhunyt, helyét az üzleti életben Olasz Éva vette át. A nagy múltú gyár igazi ékszerdoboz az ékszerdobozban. Falai között az ipari matuzsálemek a levegőben szálló gyapjúsálak homályában féltve őrzik ipartörténetünk egy darabját. Végigjártuk jubileumát ünneplő Sopár Jakab elbeszélése alapján próbáltuk magunkban feleleveníteni a múlt képkockáit, jelenkori, illetve jövőbeli koncepcióikba pedig a tulajdonostársak beszámolójából nyerhettünk bepillantást.

A nemez előállításának alapanyaga, technológiája

A technológiáról annyit kell tudni, hogy a gyapjúhoz jak-, kecske-, tevé- vagy marhaszőrrel keverték, ezt kiegészítették a természetes szálnak tekinthető viszkózzal. Manapság kizárólag birkaszőrrel dolgozik a gyár. A nemezgyártásban az állati szőröknek a hő és a gőz hatására mutatott változókéony tulajdonságát használják ki.¹²

11 Van mit megtapintani, látszik, miből mi lesz. = VN, 2020. szeptember 8. 9. p.

12 Farkasolnak, kallóznak és ünnepelnek. Kis magyar gyári történet. = Népszabadság, 1997. szeptember 9. 8. p.

Alminőségű gyapjú esetében, annak fel dolgozása előtt szükség volt az alapanyag növényi szennyeződésektől való megtisztítására. Ezt a célt szolgálta a karbonizálás, amely az alábbi munkafolyamatokat foglalta magában: savazás, égetés, semlegesítés, mosás, szárítás. A savazó kád lyukacsos kazettájába tömték a gyapjút, majd egy 40–50% hígítási arányú kénsavat tartalmazó kádba merítették. Miután az alapanyag elhagyta a savazó kádat, meghatározott ideig állni hagyták, majd centrifugálták. Ezt követően 130°C-on kiégették, hatására a növényi szennyeződés elszenesedett, kivált az anyagból. A neutralizálás fázisában a körmosókádban legalább tíz percig áztatják, közömbösítették a gyapjút. Végezetül ismét centrifugálták és megszáritották. A gyár karbonizáló részlege manapság üzemben kívül van, mivel a gyár a 21. században kizárólag jó minőségű gyapjúval dolgozik.

A következő előkészítő művelet a farkasolás, amikor fémfogak laza szerkezetűvé tépik szét az anyagot. Műszaki nemez esetében – melyek elérhetik a 2-3 centiméter vastagságot – nem szükséges alaposabb farkasolás, így ebben az esetben egy egységes farkasológép végzi az adott műveletet.

A konfekciónemez, melynek vastagsága 1-4 mm, már finomabb bontást igényel, következképpen a többegységes farkasológép szerepe kerül előtérbe. A farkasológépekbe etetőszekrény adagolja a gyapjút. A farkasolt anyagot ventilátorral kamrákba fújatják, zsákokba gyűjtik, innen szállítják a kártoló üzemcsarnokába.

A kártológép három egysége teljes bontással, áttetsző fátyolt képez a már laza alapanyagból. A fátyol egy végtelenített bundakendőre tekeredve kanyarog a gép falécekből álló hengerei között, egészen addig, amíg el nem éri a kívánt vastagságot. Ezt követően a bundakendőt elvágják, feltekerik.

A következő feldolgozási folyamat a nemezelés.

Az alapkendő viszi előre az anyagot, miközben az alja keresztülmegy egy vízzel teli merítővályún. A bundát a gőzölőasztalnál nedvesítik, majd az öntöttvas nemezelő asztal alá kerül, amely excentrikus mozgással préseli egymásba, akár három perc leforgása alatt, a finom gyapjúsálakat. Vékony konfekció esetében több bundát nemezelnék egyszerre úgy, hogy a bundarétegek közé kendőt helyeznek, vastagabb áru előállításánál pedig két bundát nemezelnék össze.

A filcet, méretre kallózva, még tovább tömörítik. A konfekciót kevésbé kallózzák, ellenben a csiszolókorongok kőkemény tapintásúak. Az automata gépek megjelenése előtt a régi hagyományos kallózógépeket mind fából készítették a nemezgyár asztalosműhelyében. Fakalapácsok csattanásait visszhangozták a környező hegyek. A kalapácsos kallózógépek erős fizikumot igényeltek. A nemezést kézzel helyezték a gépbe, kézzel szedték ki a gépből, sőt kézzel nyújtották. Idegenvezetőm, Sopár Jakab 1970-ben a karbantartó műhely dolgozójaként részt vett a régi kallózógépek transzmissziójának megalkotásában.

A konfekciónemezést manapság hengeres kallózógéppel tömörítik. A műszaki nemezést kallózás előtt savazzák, hogy a gyapjúsálak erősebb rostjai könnyebben egymásba tömörüljenek. Erre a célra egy másik savazó kádat alakítottak ki. A nemezelt anyagot gömbbe csavarják, emelőszerkezettel megfogják, majd a kádba engedik. A méterblokkokat más módszerrel, úgynevezett kalodában engedik a savas közegbe. A hengeres kallózógépek gumi alapú alkotóelemeit viszont a sav kikezdi, így a ma már minimális rendelkezésre készülő műszaki nemezést hagyományos kalapácsos gépen kallózzák, melyet két ember kezel, egyfolytában forgatva a ne-

mezt, mivel hosszú távú állandó pozícióban becsípődhet, kilyukadhat. Mosásra, közömbösítésre fa mosókádak állnak rendelkezésre. A közömbösítés szódával történik. Túlzott mosás esetén a kallózott anyag viszszenyúlhat.

Természetesen ennek a technológiának is megvan a mai, fémből készült változata. Víztelenítésre a konfekciónak centrifuga, a műszaki nemeznek hengeres víztelenítő gép áll rendelkezésre. A mosást követi a festés. Kettő festőkádban a vékonyabb konfekció- és dizájnfilceket festik, a harmadik kádban a vastagabb konfekció éri el a kívánt színhatást. A műszaki nemezést nem festik, kivéve nagyon ritka esetekben a nyeregnezést. A nemezgyár jelenleg 43 színmintával dolgozik. A meleg, de nem forró vízbe só, ecetet tesznek. A só a festék erőteljesebb oldódását, az ecet a festés tartósságát segíti elő. A festési idő három-négy órát vesz igénybe.

A 21. században a filc festéséhez a Multifelt Factory Kft. svájci cégtől beszerzett szintetikus festékeket használ, amelyek a legmagasabb, „Ökotex 100” tanúsítvánnyal rendelkeznek. Laboratóriumi vizsgálatok támasztják alá, hogy a mai modern korfilcei illékony szerves vegyületektől mentesek. A végterméket szárítják, ezt követően pedig noppolják. A konfekciónemezést tükre helyezve engedik be a kúpkerék meghajtású, lánctovábbítású automata szárítógépbe. Noppolás során csipesszel leszedik a nemezre tapadt szőszöket. A műszaki nemezeken az ismeretlenségben rácsokra tekerve pihennek két-három napig, vastagságtól függően. A műszaki áru szélezése szélezőasztalon tolokéssel történik. A konfekciót sima asztalon ollóval szélezzik. A kieső anyagot zsákokba teszik, majd tépőgépen feltépi, a színezetlen anyagot visszatáplálják. A színes hulladékanyag felhasználásáról, jelentőségéről a későbbiekben még lesz szó a tűzött nemez kapcsán.

A kártolóban előállított bundát szintén szélezzik, az itt kiesett laza anyagot zsákokba gyűjtik, amely összeszedi a légtérből a port, ezért újrahasznosítás előtt porlógéppel portalanítják. A porlógép az 1910-es években készült, rendszeresen karbantartják, alkatrészt a mai napig tudnak hozzá biztosítani, teljesen üzemképes.

Az egykori asztalosműhelyben vasalják a konfekciónemezt. A vasaló szomszédságában egy modern stancológép található, amely a vásárlóval történő külön egyeztetés alapján a kívánt formára vágja a nemezt. Mint látjuk, a nemez előállítása rendkívül vízigényes technológia, ahhoz azonban, hogy vizet tudjanak nyerni, szükség volt a Gyöngyös patak medrében egy duzzasztógát megépítésére.

Működésének első évtizedeiben a gyapjú, illetve egyéb állati szőröket feldolgozó üzem a nagymérvű vízfogyasztás miatt egyfolytában pereskedett a vízi molnárokkal. A nemezgyár Kováts Rezső „kőszegi kútúró”-hoz fordult, aki nem messze a gyártól a sziklás talajban bőséges vízforrásra bukkant.¹³ A perdöntő kút megszületésével mindkét fél nagy öröme, pont került az ügy végére.

1976-ban a Latex Kőszegi Nemezgyárában 480 köbméter vizet használtak fel naponta. 1966 óta működött az a tisztító berendezés, amely a Gyöngyös patak vizét megtisztította. Néha óránként eldugult a kavicsszűrő a rendszeres, nagy megterhelés miatt. Ezért vált szükségessé egy előülepitő kiképzése, ahol a patak hordalékát lerakódtatták. Az 1976-ban épült 3280 köbtartalmú víztározót a Gyöngyös-Répcse menti Vízrendezési Társulat készítette el.¹⁴ A gyakorlatban úgy zajlott a folyamat, hogy a nemezgyárhoz tartozó zsilipen keresztül került

a patak vize az előülepitőbe, onnan a kavicsszűrőt tartalmazó vízház hatalmas medencéjébe. A szűrt vizet egy szivattyú a kikészítőüzemben található víztoronyba nyomta fel. A víz nyomását szabadesés biztosította. A kazán működéséhez lágy vízre volt szükség, melyet ionizáló berendezés biztosított. A vízház megfelelő működéséről három vízházkezelő asszony gondoskodott. A 21. században a vízház már nem működik, a csökkent termelés vízszükségletét a nemezlelőcsarnok alatt elhelyezkedő saját kút biztosítja.

A gőz előállítására a vállalat csúcseiben kettő darab szenes kazánt üzemeltetett. A kazánok fűtése lignittel történt.

1954-ben már egy 350 lóerős ellennyomásos gőzgép tette gördülékenyebbé a termelést. Mellette a generátor termelte a villanymotoroknak az áramot. Fogaskerékrendszerrel építették össze a generátort a gőzgéppel. A gépegységet központi olajzással látták el.

Az olajat a felmelegedés ellen vízzel hűtötték. Ez a gép látta el a gyárat elektromos árammal. Tizennégy légkörös új kazán termelte a gőzt, melyet a megnövekedett tüztér következtében alacsonyabb kalóriaértékű szénnel is fűthettek.¹⁵

Az égésből származó melléktermékek a 31 méter magas, nyolcszögletű, tetején gömb alakú kéményen keresztül távoztak. A kémény mára korszerűtlenné, balesetveszélyessé vált, lebontották, helyét fémből készült gázkéménnyel pótolták.

Fodor Ilona a Nemezgyár vétele előtt el látogatott barátnőjével és üzlettársával, Hargitai Évával egy németországi filcgyárba, ahol ugyanazt a technológiát vélték felfedezni, mint a kőszegi gyárban, csak modernebb gépekkel.

13 Több mint háromszáz kutató nyomozott ki a föld mélyében varázspalcájával egy kőszegi építész. = Új Nemzedék 1943. január. 25. 19. sz. 7. p.

14 Előtisztító-víztározó Kőszegen. = VN, 1976. április. 22. 1. p.

15 Új erőtelep működik a kőszegi Textilművek Nemezgyárában. Jobban megy a munka. = Vas megye, 1954. augusztus 15. 7. p.

Kőszegen a hagyomány keveredik a modernitással. Nagyon modern, automatizált gázkazán dolgozik a gyárban, az elektromos energiát napelemek segítségével nyerik. Ugyanakkor gépeik nem mai darabok, ellenben kiválóan javíthatók, felújíthatók. A két tulajdonos hölgy pár éve beruházott egy kártolóba, előtte stancológépbe, varrógépbe, felújítottak további gépeket. Fokozatosan, céltudatosan haladnak előre. A következő időszakban épületrekonstrukciót és energiahatékonyság-növelő beruházásokat terveznek, például nyílászárócsereét, világításkorszerűsítést, tetőszigetelést.

A nemez alkalmazásának területei

A 21. század hajnalán felhasználási szempontból két nagy termékcsoporthoz különböztethetünk meg. Ipari nemez, illetve dizájn nemez. 2016-ban a két csoport aránya 40:60 a dizájnfilcek javára. Ellentétben a 20. század közép-és végeivel, amikor a műszaki filcek aránya megegyezett a konfekcióárak arányával.

A gyapjúból készült anyag funkciója az 1900-as években nagyon sokrétű volt.

1932-ben a Kőszegi Nemezgyár vadásztöltényfojtások gyártásába kezdett, Gotthárd Dezső fojtás gyáros közreműködésével. Gotthárd előtt a legtökéletesebb fojtást a német M. Hess gyár készítette a Rajna menti Speyerben, mert elsőrangú amerikai tehénszőrt használt. Ellenben az osztrák fojtásgyárak a rövid európai tehénszőrből készítették fojtásaikat. Anyaguk silány, öbük kisebb volt a puskacső öbénél, emiatt sok gáz elillant mellettük, így a velük készített töltény nem ölte jól a vadat. A magyar Gotthárd Fojtásgyár a Hessnél is jobb, a legfinomabb amerikai tehénszőrt használta vadásztöltények fojtására. A vadászok számára tehát nem volt elhanyagolható té-

nyező, hogy fojtásuk malacszőrrel kevert, rövid európai tehénszőrből, avagy hosszú szálú, ruganyos amerikai tehénszőrből készült.¹⁶ A Kőszegi Fojtásgyárat közel húsz év elteltével összevonták a Kőszegi Nemezgyárral, a Fojtásgyár régi helyén pedig a két üzem részére kultúrházat létesítettek.¹⁷

1967-ben a vadásztöltényfojtásból negyedévenként az exporttal együtt mintegy 20 tonna volt az igény. Ennek az alapanyag-nak további feldolgozására 200 millió forintos beruházással épített üzemet a Fűzfői Nitrokémiai Vállalat.

Az úgynevezett csizmanemeből nagy mennyiséget használt fel a Szovjetunióba exportáló Vas Megyei Cipészipari Vállalat. A végtelenített filchevederek nem ragadtak, ezáltal nem vonták magukhoz a téstát, előszeretettel alkalmazta őket a sütőipar. Hasonló megfontolás alapján rendelt nemezcsöveket a téglaiipar is. A kocsikerék nagyságú korongok pedig a tükörgyártás eszközeinek részét képezték.¹⁸

A kőszegi nemez használták az ózdi, diósgyőri, csepeli, sztálinvárosi hengerdékben és kovácsolókban mint a hatalmas gépek és üllők rezgésátlóit. Az optikai és egyéb finomműszeripar számára a távcsövek és fényképezőgépek lencséinek és egyéb alkatrészeinek csiszolására a kőszegi nemezkorongok bizonyultak a legprecízebb megoldásnak. A közlekedési iparban az autóbuszok és vasúti kocsik bélelésénél alkalmazták a nemeztáblákat.¹⁹ A nemezéből készült csiszolókorongból nagy mennyiséget használtak fel a gördülőcsapágy-gyárak, de ezt a korongfajtát még a fémpenz készítés-

16 Van olyan védővámok is, amelyek a hazai ipart károsítják! = Magyar Vadászújság, 1934. április 1. 1. p.

17 Kultúrházat kap a Nemezgyár. = VN, 1950. április 1. 6. p.

18 Ahol találkoznak az iparágak... = VN, 1967. október 8. 4. p.

19 Egy határ menti üzem. = Határőr, 1958. április 22. 4. p.

sénél is felhasználták. 3600 fordulatot is kibírt percenként, mely a fémek csiszolásánál előnyösen esett latba.²⁰

A csiszolókorong-üzemben a kallózógépek erős ütésekkal tömörítették a malomkerék nagyságú korongokat. A múlt század hatvanas éveiben több mint huszonöt vasipari üzem rendelt nagy tételeket ebből, többek között a Csepel Autógyár és a Győri Magyar Vagon- és Gépgyár.²¹

Az 1896-ban épült üzem termékskálájában széles választékot képeztek a csiszolópolírozó korongok, a különféle alátétek, olajsűrűk, kenőfilcek, tömítések. Csupán a gépkocsikba többféle céllal „építettek be” nemezt. Ott rejtőzködött a gyújtáseosztóban, a kuplungtárcsában, a motorokban olajsűrű betétek gyanánt. Sőt megtalálhatuk a Zsiguli márkájú gépkocsik ablaktörőiben is. Külön megrendelésre készítették a legerősebb, úgynevezett „vasnemezt”, gőzkalapácsokhoz, sajtológépekhez. Azt mondták, ez a legjobb, legtartósabb, ellenáll minden időjárási körülménynek. Bitumennel volt átitatva.²² Az újítás Kótai Lajosnak, a Kőszegi Nemez- és Posztógyár akkori főmérnökének köszönhető, aki paraffin és bitumen összetételével vasnemezt állított elő, s ezáltal kiküszöbölte a montánviasz behozatalát – olvashatjuk a *Vas Népe* korabeli számában.²³

A kőszegi nemezt szerződéskötés előtt Japánban vizsgálták a Suzuki szakemberei. Mínusz negyven és plusz hatvan fok között tesztelték, de a nemez kiállta a próbát, melynek köszönhetően évi hatvanezer gép-

kocsiba szállítottak méretre vágott, öntapadós ragasztóval ellátott nemezt [tetőszigetelés céljából]. Ez az anyag kiváló hő- és hangszigetelő-, valamint rezgéscillapító tulajdonságokkal is rendelkezik. A sport-szergyártás számára tornaszőnyeg, nyereg, lószerszám, míg a cipőipar részére talpbetét, bélés, művétag készül belőle. A gyapjú hőtűrő képességének köszönhető, hogy a hőerőművekben nemezzsalagon szállították a pernyét.²⁴

1967-től új, sokoldalú anyaggal bővítette kínálatát a Kőszegi Nemezgyár. Az angol gyártmányú tús nemezgyártógép a vizes eljárású technológia helyett szárazon, tűzött eljárással állította elő a nemezt. A gép a budapesti kender jutagyárból került az üzembe. A teljesen automata gép mellett szólt, hogy a hagyományos nemezgyártással szemben nemcsak állati szőryanagot, hanem növényi rostot és műszálat is fel tudott használni. Ritka jutavászsonra sűrítették, illetve tűzték a nemez anyagát. Felhasználási területe főként a kárpitosiparban kedvező, és szőnyegalátét gyanánt is alkalmas. A hatvanas években a belföldi érdeklődés mellett Hollandia is jelentkezett vásárlási igényrel.²⁵ Az eljárás a kieső maradék nemez, illetve műszálas anyagok újrahasznosítása miatt is jelentősnek bizonyult. 1968-ban a kárpitosipar, az Ikarus, a Győri Műbőrgyár is benyújtotta rendelési igényét a tűzött nemezre.²⁶

Láthatjuk, hogy szinte nincs olyan területe életünknek, ahol ne képviseltetné magát a gyapjúnemez. Kabátjaink béleelőnyaga, a vatin szintén e nagy múltú gyárban ké-

20 A svájci sapkától a mongol jurtaig. = VN, 1964. május 28. 5. p.

21 A műemlékváros nemeze. = Kisalföld, 1967. március 31. 3. p.

22 Lakatos Ferenc: Egyetlen gyár az országban. Hová készül a nemez? = VN, 1979. március 4. 4. p.

23 Újító Mozgalmi Napló. A III. Országos Újítókiállítás Győri bemutatója. = Újítók Lapja, 1953. szeptember 5. 13. p.

24 A nyeregnemeztől a Suzukiig. = VN, 1997. augusztus 12. 9. p.

25 Megkezdődött Kőszegen a gépesített, száraz eljárású tűzött nemezgyártás. = VN, 1965. november 3. 1. p.

26 „Hulladék”-exportra. = VN, 1967. szeptember 16. 1. p.

szül. Kótai Lajos neve az újfajta vatin megalkotásánál ismét felmerült: a vatin hulladékanyagból állította elő, így az még melegebb és puhább lett. Az új gyártás szerint pamutfonalból egy nagy ritkaságú hálót szőttek, és ennek két oldalára a hulladékanyagból készült bundát rádolgozták. A két réteg a hálón keresztül egymásba kötött.²⁷

A hagyományos felhasználók mellett idővel újak is érdeklődtek a nemez iránt. Az iroda- és számítástechnikai ipar rezgécscillapításra, törlésre, hangszórók bélelésére nyújtotta be a nemez felhasználása iránti igényeit.²⁸ A Parlament 1988-ban törvényt felújítását követően a kormány tagjai 3200 négyzetméter mohazöld színű, tiszta gyapjúnemenzen lépkedhettek üléstermük padozatán, a nemezgyáriak munkája előtt tisztelegve.²⁹

A nemezgyár kapcsolatba hozható még az Interkozmosz űrkutatási programjával is. Magyar kutatók az 1950-es évek végén szovjet közreműködéssel a Központi Fizikai Kutatóintézetrel karöltve vettek részt az Interkozmosz nemzetközi űrkutatási programban. A magyar űrhajósjelöltek kiválasztásával kezdetét vette bekapcsolódásunk az orvos-biológiai kutatások programjába is, melynek célja az űrrepülésben részt vevő emberek szervezetét érő szokatlan hatások károsító tényezőinek csökkentése. Az Interkozmosz élelmezési programja keretében a KPKI (Konzervipari Közhasznú Társaság) olyan konzerveket készített, melyek a magyar konyha jellegzetes ízeit biztosító fűszerek felhasználásával a súlytalanság körülményei között jelentkező étvágytalanságot, hányingert hivatottak leküzdeni. Az első közös szovjet–

magyar űrrepülést megelőzően, a magyar űrhajós már felkészülése során megismerkedett a szovjet űrhajósok alapélelmezését szolgáló élelmiszerekkel. Speciális magyar feladat volt, hogy az alapellátáson felül, annak kiegészítéseként vendégcsomagot állítsanak össze, melynek tartalmából a magyar űrhajós étkezéseik alkalmával szovjet társait megkínálta, reprezentálva a hagyományos magyar vendéglátást. Ahhoz, hogy a dobozok, az élelmiszerek, a gyűjtőcsomagolás deformáció nélkül viselje el a kilövésnél és dokkolásnál fellépő, a gravitáció mértékét sokszorosan meghaladó különleges erőhatásokat, az AlMnMg ötvözetből kialakított konténerbe tíz, egyenként négy darab konzerv befogadására és egyben kínálására is alkalmas filc tálcabetétet helyeztek. A filcbetétek a Kőszegi Posztó- és Nemezgyárban készültek. A filcbetéteket becsomagolás előtt a Központi Élelmiszeripari Kutatóintézetben besugárzásos csírátlanitásnak vetették alá. A konténerekhez minőségi bizonylat készült, melyben a konzerveknek az űrutazás során való fogyaszthatóságát garantálták.³⁰

A sokoldalú tulajdonságokkal, felhasználással bíró természetes anyag más népcsoportokat is megihletett. Mongólia 1964-ben kétszáz tonna magyar nemezt rendelt a kőszegi gyárból, lakóhelyül szolgáló sátraik, jurtaik építéséhez.³¹ A török fejedők, fezek, szintén a kőszegi posztósok keze munkáját dicsérték. A kőszegi nemez bejárta Németországot, Ausztriát, Szlovéniát, Svájcot, Hollandiát, Dániát, a balkáni államokat, Lengyel-, Finn- és Észtországot, Dél-Afrikát, Kis-Ázsiát, Indiát, Kínát, Észak- és Dél-Amerikát, Heves megyei

27 Két nagyszerű újítás a Kőszegi Textilművek Nemezgyárában. = Vasmegeye, 1955. március 5. 3. p.

28 Peltzer Géza: A nyeregtől a számítógépig. A nemez a harmadik évezred küszöbén is keresett cikk. = VN, 1999. február 18. 6. p.

29 Felújítják a Parlament épületét. = VN, 1988. szeptember 26. 1. p.

30 Szenes Endréné: A magyar konzervipari kutatás részvétele az INTERKOZMOSZ élelmezési programjában. Magyarország és az űrkutatás. = Konzerv- és Paprikaipar, 1980. július 1. 79–83. p.

31 Mongol jurta kőszegi nemezéből. = Esti Hírlap, 1964. május 8. 6. p.

népművészeti tárgyakon keresztül pedig még az Amerikai Egyesült Államokat is.

A LATEX vállalatai rendszeresen szerepeltek országos gyapjúipari kiállításokon, s szinte nem volt olyan termékük, amely ne szerepelt volna a Kiváló Áruk Fórumán.

*

Mai modern világunkban az ipari filcek alkalmasak alátétként, rezgéscsillapításra, ultra magas hőmérsékletű termékek, melléktermékek szállítására, mozgatására. A gépjárműiparban ülések szigetelésére használják. Vasúti kocsik üléseinek javítására a MÁV is rendel belőlük. Remekül használható nyereg előállításához, a műanyag fehér táblákra filctollal készült írássok, rajzok törlésére, jurták borítására.³²

A 2020-as években új ipari szegmenst futtattak fel a tulajdonosok: a filc belsőépítészeti alkalmazását. Nyugat-Európában falburkolatként használják ezt az anyagot, ami esztétikai megjelenése mellett különleges akusztikai tulajdonságokkal is rendelkezik. Egy ideje már Magyarországon is szállítanak irodaházakba akusztikai paneleket gyapjúfilcből. Ehhez tervezőkkel kellett megismertetni a nemezt. 2019-ben a formatervezési és design menedzsment díjak átadóján különdíjat nyert a Kőszegi Nemezgyár. Rendszeresen szerveznek nemezítő workshopokat, céljuk minél több emberrel megismertetni, megszerettetni a gyapjúfilcet, annak minden előnyös tulajdonságával együtt. Kialakították a bemutatótermet, gondolkodtak a szakképzés beindításában.³³

A design filc felhasználása rendkívül sokrétű. Ennél a csoportnál a vevő egyedi szint is kérhet. A belsőépítészetén kívül ru-

házi alapanyag is. A hagyományos népi termékek készítőinek kedvelt alapanyaga, de gyerekjátékok, és egyéb felhasználási termékek is készülnek belőle. A Multifelt Factory Kft. sok táskát, neszesszert gyártott, illetve gyárt megrendelésre, a vevő igényeinek megfelelően, beleértve a színt, formát, logót is.

Folyamatos kapcsolatban állnak nemezítő kézműves csoportokkal. A Szőnyeg Tervezők Társasága Egyesületének tagjai évek óta nemezes művészek natúr gyapjubunda felületét mintázzák saját terveik szerint, az üzem dolgozói pedig az egyedi nemezeket géppel készítik.

Egy másik sikeres nemezgyári projekt, a Pócs Judit Stúdióval közösen végzett munka, a Silent Stones termékcsalád, amelyet a Designlab 2023 keretében fejlesztettek ki, és 2024 áprilisában bemutatkozott többek között a milánói triennálén is. A tengerre csiszolt kövek ihlette, filcborítású akusztikus panelek zökkenőmentesen ötvözik a hagyományt, a funkcionalitást és a művészi hangulatot.³⁴

*

Természetesen ez csak töredéke a gyár életét érintő történéseknek. Mivel nem 1896-ban születtem, a nemezgyár méltó krónikásának semmiképpen sem szegődhetek. Ideje indulnom. Nagyon nehéz elszakadni az erdők, a Gyöngyös patak ölelte vadregényes tájtól, és a Kőszegi Nemezgyár nosztalgikus hangulatot árasztó épületegyüttesétől. Visszhangként köszön el a nemezgyár emléktáblájára vésett örök érvényű felirat: ALAPÍTVÁ 1896. TISZTELET AZ ELŐDÖKNEK. A táblát Fodor Ilona, és balcsese előtt Hargitai Éva, a nemezgyártás 21. századi úttörői készítették.

32 <https://webshop.multifelt.com/> (Megtekintve: 2024. szeptember 2.)

33 Van mit megtapintani, látszik, miből mi lesz. = VN, 2020. szeptember 8. 9. p.

34 <https://www.multifelt.com/silent-stones> (Megtekintve: 2024. szeptember 7.)

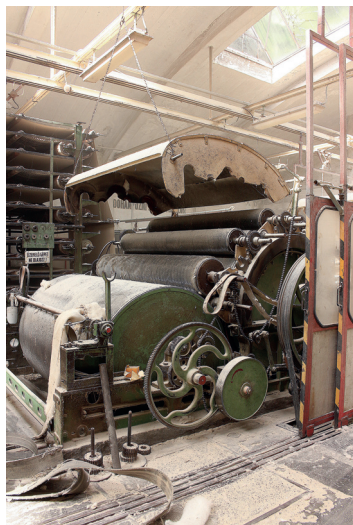
1896-ban Eisner Frigyes és Eisner Kamill megalapítja az egykori posztós céh helyén az Első Magyar Nemez-, Posztó- és Kalaptompgyárat

A karbonizáló üzem mára ipari műemléket képvisel

Többegységű farkasológép

Nemezélőszalag

A kártolóüzemben

Hagyományos kalapácsos kallózógép

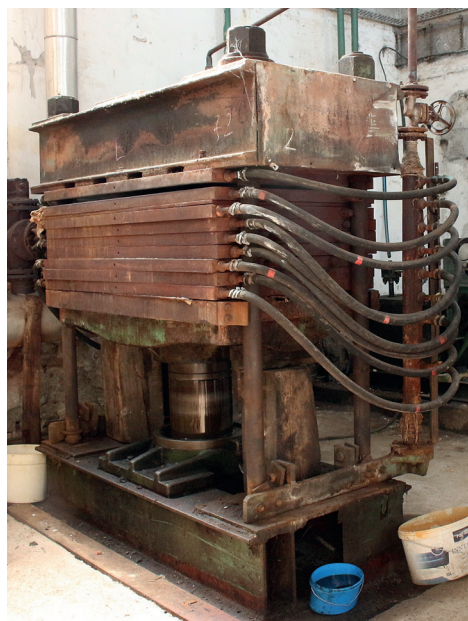
Fa mosókád

Festőkádak

Emléktábla a nemezgyár falán

Prés gép